

Magdalena Kostova-Panayotova
 Sofia University "St. Kliment Ohridski" (Bulgaria)
 [kostovapan@uni-sofia.bg], ORCID ID: 0000-0002-5174-7679

Time and Timelessness in the Balkans (*Everything I Know about Time* from Goran Petrovich)

Abstract: *The article focuses on the idea of the transitory and indefinite character of the Balkans, perceived as marginal in many works written in Western Europe, as the "unfinished" Other of Europe. Through the story of Goran Petrovic, the idea of the timelessness of the Balkans, the idea of the completeness of an existence, is made meaningful. Although the story presents us with only a fragment of human existence, it conveys a sense of completeness and serves as an aphorism. But an aphorism that depicts the hiatus of the human, the zero, the emptiness that time carries. Because it is also in the swallows that disappear into the sky, and in the man who measures time through his shadow, and in the severed human parts. "All I Know About Time" sees writing - reading as an escape from the limitations of external existence, a transformation of reality, a way for the gloomy life to be transformed into something meaningful and significant, into a refuge from the outside world, by transforming it into a work of art. This is a text about the meaning of staying, about the gift that we receive, but also that we leave as a legacy to our children, here, in the Balkans.*

Keywords: *Balkans; time; timelessness; writing; transformation of reality.*

Магдалена Костова-Панайотова
 Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Време и безвреме на Балканите („Всичко, което зная за времето“ на Горан Петрович)

Балканите са и един от „шевовете“ на културата и литературата, зона на етнически и културни граници, регион на интензивни взаимодействия между различни вълни от завоеватели и преселници, зона с отдавна осъзната специфика – динамична, крехка, присъща повече или по-малко на някои от народите на полуострова. Преходността и неопределеният им характер предопределя

това те да бъдат смятани за маргинални, опасни, изплъзващи се в не един текст.

Към самата непозната реалност на Балканите се проектират обратно автономните действия на означителя, а визията на Европа за Балканите най-често рисува „незавършения Друг“ – момент, който препотвърждават редица изследователи след Мария Тодорова (вж. изследванията на Тодорова, 1999; Дончева, 2016 и др.). Извън основополагащата книга на Мария Тодорова, която отхвърля гледището за балканизма като подвид на ориентализма, макар със свои специфики, други автори се завръщат към балканистичния дискурс, интерпретирайки го като неделим от ориентализма. Милица Бакич-Хейдън (Bakić-Hayden, 1995), Весна Голсуърти (2004), Катрин Флеминг (Fleming, 2000) и Зринка Блажевич (Blazhevic, 2007) неизменно акцентират върху връзката между двете.

Сред бинарните опозиции на културата, присъщи на различни народи, тук особено специфично звучене придобиват опозициите *свой* и *чужд* заради етнически смесения състав на населението, говорещо различни езици и наречия, и множеството конфликти. Защитата на националната идентичност неизменно води до припознаване на едни явления като свои, а други като чужди. В редица изследвания за Балканите относителността на границите ясно се осъзнава и самите бинарни опозиции придобиват неясен и взаимопроницаем характер.

В пропагандните употреби от времето на „желязната завеса“ идеята за Балканите като място на проблематична идентичност и ориенталски елементи, възхождащи към идеите на Лари Улф (Wolff, 1995) и вменената почти ориенталска същност на източната част от Европа, се преповтаря. Балканите са виждани като гето (Тодорова, 1999), „неясни и объркани територии“ (Fleming, 2000), белязани от „ориенталската стигма“ (Bakić-Hayden, 1995).

На Балканите самото време носи като че ли метафоричен, а не исторически характер. Без да потъвам в идеята за неясните и объркани територии, ще цитирам Микановски, който вижда Източна Европа, респективно Балканите като място, което не принадлежи толкова на географията, отразена в атласите, колкото на психогеографията, „състояние на ума“ (Микановски, 2017). Вярно е, че с рухването на Желязната завеса и Берлинската стена рухна и идеята за това какво всъщност е Източна Европа. Психогеографията обаче далеч не е преодоляна и доказателство за това са редица

критически, социологически, медийни текстове, ожесточените теоретични и методологически дебати сред балканистите. Според Г. Дончева напр. в началото на 90-те години на XX век радикалното преустройство на Източна Европа води до „повторна ориентализация“ на региона в изследванията, акцентирации върху идеята за ориенталското начало – важна характеристика на Балканите (Дончева, 2016).

Разпадането на общото пространство и на общата идентичност на множество несводими едно към друго пространства и идентичности в редица текстове поражда усещането за криза, провокира търсенето на „общите места на паметта“, на по-широката рамка на идентификация (Bjelić & Savić, 2002). Дискурсът на носталгично любуване на миналото обаче не се явява в чист вид, а често е преплетен с гротескност и иронично осмисляне на драматичните промени.

В книгата на Весна Голдсуърти „Измислянето на Руритания: Империализмът на въображението“ тя говори за "метафоричен колониализъм" или "колониализъм на ума", който „показва начина, по който дадена област може да бъде експлоатирана като обект на доминиращата култура в диалога със самата себе си“ (Голдсуърти, 2004).

Най-важният принос на изследванията на Зринка Блажевич, според мен е, че тя се насочва към отхвърляне на познатите теоретични рамки и осмислянето на граничността на региона като ъгъл, „омърсената същност на Европа“ и пр., като се опитва да промени гледната точка към Балканите, използвайки концепцията на Хоми Бхаба от книгата му „The Location of Culture“, в която индийският историк показва как граничните пространства могат да се превърнат в пространство на символни взаимодействия отвъд бинарния поглед към света, поглед, който по необходимост води до йерархия и подчинение. Наред с концепцията си за граничността, Бхаба въвежда допълващия елемент – хибридность (Bhabha, 1994, 4). Според Зринка Блажевич постколониалната теория и балканските изследвания биха могли да създадат полезни евристични изследователски модели за проучване на сложните културни ситуации в региона на Балканите. Теорията на Бхаба тя сравнява с концепцията на Фуко за *хетеротопия*, хетерогенен обект, способен да съпоставя няколко пространства, които сами по себе си са несъвместими на едно реално място (Foucault & Miskowiec, 1986, 25). Балканс-

ката култура изследователката вижда като място, за което размишляват, говорят, но дори когато реално съществува, то е различно от другите, което тя по примера на Фуко нарича хетеротопия – място „между световите, историите и континентите“ (Blazhevic, 2007, 96).

И тръгвайки от тази идея на Блажевич, се насочих към поестта на Горан Петрович, сложен и разнопосочен като внушения творец, който навлиза в литературата през 80-те г. на XX век, привнасяйки свое виждане върху сръбската история и върху литературата като цяло във „Всичко, което зная за времето“ (2005), защото именно за една специална хетеротопия става дума тук.

По времето, когато писателят започва творческия си път, социалните промени в Югославия предизвикват повишен интерес към историческите корени и изострено внимание към литературните произведения. В романите и повестите си Петрович проблематизира една от идеите, пронизваща съвременната култура, макар да е идея с много древни корени – за смисъла на времето, но и за смисъла на разказването, за себенамирането в хаотичния реален свят, за превръщането на литературата в единствен живот – внушения, разкриващи и родовите връзки на писателя с Павичевите романи (Nowak-Bajcar, 2015).

Писане-четенето е изведено като бягство от ограниченията на външното съществуване, трансформация на реалността, начин мрачният живот да се преобрази в нещо смислено и значимо, в убежище от външния свят, чрез превръщането му в произведение на изкуството. Опирайки се на историята като фон, Г. Петрович твори фрагментарен текст, в който времевите пластове, героите, време-пространствените отношения се преплитат чрез разказа, съня, паметта.

Времето има различни измерения в поестта „Всичко, което зная за времето“ на Горан Петрович – най-често то е осмисляно чрез многобройните часовници, които се появяват – най-вече ръчни и то различни марки, носещи аромата на времето и мястото, където са направени. Будилници, стенни и порцеланови, изящни дамски или пясъчни, часовници, които изискват грижа или пък са захвърляни, забравени, подложени на разрушение. Като че ли образи на човешкото.

Паралелът между човека и часовника последователно е прокаран в цялата поест. Както часовниците - и хората, бягат и спират, развалят се, премълчават, живеят ден за ден (метафорично

предадено чрез образа на часовника със скъсена спирала, която спира на всеки няколко минути):

„Инсата“ взе да спира на всеки няколко минути. По същия начин, по който по това време се живееше. (Петрович, 2005)

Времето влиза в човека и променя както него самия, така и начинът му на присъствие в света. Най-ясно образът на човека-часовник виждаме в странника, който винаги стои на площада и самият той отмерва времето по своята сянка.

Изглежда се е научил да пресмята колко е часът по собствената си сянка, по това къде пада. Не му трябва ръчен часовник, нито градския на сградата на осигурителното дружество, не се налага никого да пита колко е сега... Няма нищо по-просто и същевременно по-сложно. (Петрович 2005)

Странен и занемарен като самото странно протичащо време, той е хем символ на постоянството, повече от градския часовник, хем несвой – носи като че ли чужди дрехи.

С дистанция към описваното говори и авторът: това е хем неговият живот, хем живот, който минава като на кино – чужд и странен.

Без да разказва подробно за ставащото на Балканите в периода между 1988 – 2000 г. (хронологическия обхват на повестта), как се живее – разбираме от различните съдби на часовниците в повестта; време, в което никой не е сигурен дали ще се върне от мобилизация, дали ще оцелее на сутринта и затова жените и децата спят в мазетата. Но затова пък грижата за подарения от бащата часовник като че ли е онази нишка, която държи времената – да не се скъсат и да не забрави човек смисъла, да запази самоуважението, че поне ремонтът на един часовник можеш да си позволиш в обърканото време. Така вместо разказ за хората и техния живот виждаме разказ за техните часовници, в които животът се е прелял.

Часовниците понякога показват нещо приблизително, което едва ли е времето, внушава повестта:

Купихме китайски часовник, който показваше някакво друго време, но не точното. (Петрович 2005)

Всъщност само този неточен будилник оцелява в дома на героя и продължава да върви, макар да е почти безполезен. Неслучайно в паралела между часовника и метронома (часовника на музикалната гилдия) е подчертана приблизителността, доколкото темпото, което може да бъде усетено, е осмислено като по-важно

от всяка точност. Часовникът е проекция – символ на обезцененото време (Божич: „Всеки часовник е пейоратив с времето“). Обезценяването на времето, нееднозначното му тълкуване е предадено и чрез различните бития на часовниците.

Повестта се състои от тринадесет части – нулева и дванадесет части и още със самата композиция на творбата е предпоставена идеята за дванадесетте числа върху циферблата, идеята за пълнотата и завършеността на едно битие.

Макар повестта да ни представя само отрязък от едно човешко битие, то носи смисъла на завършеност и афористичност. Но афористичност, която рисува хиатуса на човешкото, нулата, празнотата, която носи времето. Ненапразно, всъщност, частите на повестта са 12 плюс нулевата. Защото празнотата и изчезващиятос са и в лястовиците, които се разтварят като че ли в небесния свод, и в човека, който чрез своята сянка отмерва времето, и в отрязаните човешки части, изпадащи и ненужни.

Времето се появява като откраднатото, отстранено, захвърлено в нищото.

...защо тогава отстраненото, отнето човешко време е навсякъде? Оставено да гние и да се вмиришава. И времето е част от тялото. (Петрович 2005)

Но в дванадесетото деление виждаме и идеята за възмездие на времето, което краде от човека: идея, която многократно се повтаря в образа на хронопийките на Кортасар.

Една от идеите, които се прокрадва, е идеята за незапълнимата липса, за откраднатото от хората човешко време. Хората на Балканите, които са въввлечени във войни и омрази, които сами се чувстват като бежанци, чиито спомени, покъщина и история са ампутирани и захвърлени в безсмислието, които вечно се надпреварват да си доказват едни на други чий часовник е по-добър, докато изпускат най-същественото, към което са се запътили.

Малко преди смъртта си един от героите – бащата на повестователя, прекарва цялото му останало време да разглежда спрелите часовници, да се опитва да чуе ритъма им и ги слуша „сякаш никога не бяха спирали“. За него те са много повече от вещи, те са онзи жив живот, който го напуска, но който е пълен със самия човек. Затова и часовниците за него са живи, в тях той чува собственото си битие.

Силата на тази малка повест не е в никакви грандиозни заключения или морализаторски идеи за смисъла на съществуването.

По-скоро това е мозаично построен, но концептуален текст за смисъла на оставането, за дара, който получаваме, но и който оставаме в наследство на своите деца, тук, на Балканите. Онзи дар, който не е непременно златен часовник, но е споменът за един достоен и пълноценно изживян живот. Въпреки неточните времена и откраднатото ни време.

Библиография:

Bakić-Hayden, M. (1995). Nesting orientalisms: The case of former Yugoslavia. *Slavic review*, 54(4), 917-931.

Bjelić, D. I., & Savić, O. (Eds.). (2002). *Balkan as metaphor: Between globalization and fragmentation*. The MIT Press.

Bhabha, H. (1994). *The Location of Culture*. Routledge.

Blažević, Z. (2007). Rethinking Balkanism: interpretative challenge of the early modern Illyrism. *Études balkaniques (Sofia)*, 1(1), 87-106.

Fleming, K. E. (2000). Orientalism, the Balkans, and Balkan historiography. *The American Historical Review*, 105(4), 1218-1233.

Foucault, M., & Miskowiec, J. (1986). Of other spaces. *Diacritics*, 16(1), 22-27.

Nowak-Bajcar, S. (2015). *Mape vremena: srpska postmodernistička proza pred izazovima epohe*. Beograd : Službeni glasnik

Wolff, L. (1995). *Inventing Eastern Europe. The Map of Civilization on the Mind of the Enlightenment*. Stanford University Press.

Голдсуърти, В. (2004) Измислянето на Руритания. Империализмът на въображението. София: Кралица Маб [Goldsuarti, V. (2004) Izmislyaneto na Ruritania. Imperializmat na vaobrazhenieto, Sofia: Kralitsa Mab].

Дончева, Г. (2016). Повторната ориентализация: дихотомията „Балканите – Европа“ [Doncheva, G. (2016) Povtornata orientalizatsia: dihotomiyata „Balkanite –Evropa“]. *Philosophia* 14, 128-145. Web. <https://philosophia-bg.com/archive/philosophia-142016/the-balkans-between-east-and-west/>.

Микановски, Дж. (2017). Сбогом Източна Европа! *Култура* [Mikanovski, Dzh. (2017) Sbogom Iztochna Evropa! Kultura], 9, 10.03. Web. <http://www.kultura.bg/bg/article/view/25799>

Петрович, Г. (2005). Всичко, което зная за времето. *Ближен*. София: Балкани [Petrovich, G. (2005). Vsichko, koeto znaya za vremeto. Blizhen. Sofia: Balkani]. Web. <https://chitanka.info/text/10406-vsichko-koeto-znaja-za-vremeto>.

Тодорова, М. (1999). Балкани. Балканизъм. София: Фондация „Българска наука и култура“ [Todorova, M. (1999). Balkani. Balkanizam. Sofia: Fondatsiya „Balgarska nauka i kultura“].